

УДК 340.12:396.2:347.962.1

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-2-7-14>

Ю. Ю. Боброва, кандидат юридичних наук,
суддя, доцент кафедри правового забезпечення
Військового інституту Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПАРИТЕТУ В ПРОФЕСІЇ СУДДІ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

У статті здійснено історичний екскурс в процес формування гендерного паритету в професії судді. Встановлено поступальні історичні етапи проникнення гендеру до суддівської діяльності, подальший розвиток гендерно-правового регулювання правової сфери загалом та здійснення судочинства зокрема. Узагальнено позитивні та негативні сторони історичного розвитку гендерної рівності у доступі до професії судді.

Ключові слова: суд; суддя; гендер; історичний розвиток.

Yu. Yu. Bobrova. Formation of gender parity in the profession of judge: historical flashback

The article provides a historical insight into the process of forming gender parity in the profession of judge. The progressive historical stages of the penetration of gender to the judicial activity, the further development of gender-legal regulation of the legal sphere in general and the implementation of legal proceedings in particular have been established. Review the positive and negative aspects of the historical development of gender equality in access to the profession of judge.

Genesis gender originates from past times and is due to the historical establishment of the gender phenomenon and certain historical factors that influenced its emergence, further development, as well as the regulatory framework on the basis of which gender regulation was carried out and is now taking place. Therefore, a full, comprehensive study of the issue of gender parity in the profession of a judge cannot be carried out without considering the issue of the historical development of gender regulation of this issue. Exploring the relationship between the degree of filling the entire legal system and the judiciary including the gender aspect at the present stage and in the past, it is always important to understand how deeply researchers should return in antiquity in order to find the origins of the problems that prevent the gender component of judicial activity in the right way.

It should also be borne in mind that the creation of a national legal system that takes into account the gender component of social development has a long-term character and is still ongoing. In the complex of this scientific research, the study of the question of the emergence of gender requires an extraordinary historical analysis.

Key words: court; judge; gender; historical development.

Постановка проблеми. Генезис гендерної проблематики бере свій початок з минулих часів та зумовлений історичним встановленням феномену гендеру і певними історичними чинниками, які впливали на його виникнення, подальший розвиток, а також нормативно-правовою базою, на підставі якої здійснювалося і відбувається нині гендерно-правове регулювання. Тому повне, всестороннє дослідження питання гендерного паритету в професії судді не може бути проведене без розгляду питання історичного розвитку гендерного регулювання вказаного питання. Досліджуючи зв'язок між ступенем наповнення усієї правової системи та судової у тому числі гендерним аспектом на сучасному етапі та в минулому, завжди важливо розуміти, наскільки глибоко слід повернутися дослідникам в давнину, щоб знайти витoki проблем, які заважають сьогодні розвиватися гендерному компоненту суддівської діяльності у правильному руслі.

© Ю. Ю. Боброва, 2019

Також слід враховувати, що створення національної правової системи, яка б урахувала гендерний компонент суспільного розвитку має довготривалий характер та досі продовжується. У комплексі даного наукового пошуку дослідження питання виникнення гендеру потребує неабиякого історичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій свідчить про відсутність комплексного дослідження, розрізненість наукової літератури з аналізованої проблематики. Дослідженням цієї теми займалися вітчизняні та закордонні вчені-гендеристи – С. Айвазова, Н. Аніщук, М. Буроменський, В. Глиняний, О. Дашковська, Л. Завадська, Л. Кормич, Н. Лавріненко, І. Лаврінчук, К. Левченко, Л. Леонтєва, Т. Марценюк, О. Матвієнко, Т. Мельник, Н. Оніщенко, Л. Петришина, Н. Пушкарьова, С. Полєніна, О. Руднева, З. Ромовська, Л. Смоленяр, Г. Терещенко, М. Томашевська та інші.

Метою статті є висвітлення історичного шляху формування гендерного паритету у професії судді.

Виклад основного матеріалу. Так, у дохристиянські часи жінка не мала самостійного правового статусу, перебуваючи під владою батька або ж чоловіка, вважалася їх власністю. Тогочасні звичаї дозволяли вбивство дружини за подружню зраду та спалення живцем після смерті чоловіка. Після запровадження християнства жінки все ж залишалися в нелегкому становищі, не мали юридичного права на спадщину, мусили супроводжувати чоловіка під час відбування ним покарання за вчинені правопорушення, дозволявся їй продаж за борги останнього [1, с. 183]. З першого послання апостола Павла до Тимофія слідує те, що жінці слід навчатися мовчки в повній покорі, але навчати їй не дозволено, ані панувати над мужем, але бути в мовчанні. Адам бо був створений перший, а Єва потому. І Адам не був зведений, але, зведена буди, жінка попала в переступ та спасеться вона дітонародженням, якщо пробуватиме в вірі й любові, та в посвяті з розвагою [2]. Наведене свідчить про дискримінацію жінок, зведення її значення в житті лише до народження дітей та «покори чоловікові» [3].

Платон перший помітив різницю у соціальній ролі чоловіка та жінки в суспільстві, вважаючи, що остання більш безпорадна, ніж чоловік. Арістотель, говорячи про статі, порівнював їх взаємовідносини із відносинами рабовласника і раба, визначаючи чоловіче начало як панівне, а жіноче – навпаки покірне.

Далі відмінності між чоловічим і жіночим началом пояснював античний медик Гален, вказуючи, що жіночий організм є недорозвиненим чоловічим, обґрунтовуючи тим самим існування одностатевої людини.

В епоху Відродження сприйняття статі мало двостатевий характер, в основу чого було покладено аномію людського організму. Таке розуміння гендеру проіснувало аж до виникнення феміністичних ідей у ХІХ столітті.

Розвиток фемінізму, який пов'язують із жіночою емансипацією детермінував актуалізацію гендерних проблем на фоні гасла «свобода, рівність, братерство!».

Саме феміністки висунули ідею про те, що відмінності між статями були вигадані суспільством, а гомосексуальна, гетеросексуальна й бісексуальна орієнтації мають однакове значення та залежать від переваг індивіда [4, с. 495-496]. Навіть більше, для гендерних феміністок замість двох статей існує п'ять: варто говорити не про чоловіків і жінок, а про гетеросексуальних жінок, гомосексуальних жінок, гетеросексуальних чоловіків, гомосексуальних чоловіків та бісексуалів.

У 1791 році у Франції активістка Олімпія де Гуж проголосила маніфест «Декларація прав жінок і громадянки», де виклала власні погляди стосовно рівності прав жінок та чоловіків: «якщо жінка має право піднятися на ешафот, вона повинна мати право піднятися і на трибуну» [5], – за що була прилюдно покарана на центральній площі Парижу.

У Великій Британії письменниця Мері Волстонкрафт у книзі «Захист прав жінок», яка вийшла друком у 1792 році вимагала визнання соціальної та політичної рівноправності жінок, оскільки останні за рівнем розвитку не поступаються чоловікам.

Через пів століття, а саме в 1848 році в Нью-Йорку пройшла перша в історії людства конференція з питань гендерної рівності, а вже у 1890 році в США створюється Національна американська асоціація за виборчі права жінок, у Франції – «Французька ліга прав жінок».

Аналіз наукової літератури із вказаного питання свідчить, що розвиток фемінізму відбувався у три хвилі.

Під час першої хвилі (40-ві роки XIX століття по 20-ті роки XX століття) жінки отримали можливість навчатися в університетах, їм надано право на працю та професію, отримання заробітної плати, зрівняно сімейний статус у шлюбі, визнано їх політичні права. Все це відбулося внаслідок ряду феміністичних подій, зокрема, з'їзду в Сенека Фолз США під гаслом «Усі жінки та чоловіки створені рівним» у 1848 році; праці англійського філософа, економіста Д.С. Мілля «Підпорядкування жінки», що побачила світ у 1869 році та визнана «Біблією фемінізму». У ній він закликав до створення громадських інститутів, які б гарантували рівність вибору та можливостей для жінок, адже їхнє підпорядкування чоловікам внаслідок природної слабкості є результатом недостатньої освіти, відсутності свободи вибору, недостатньої соціалізації. А вже у 1882 та 1894 роки британський парламент ухвалив закони, яким надав право неодруженим жінкам вступати до вишів, володіти власністю та розпоряджатися нею і відповідно право голосу на місцевих виборах. Згодом такі аналогічні нормативно-правові акти були прийняті у 1893 році в Новій Зеландії, у 1902 році – в Австрії та у 1913 році – в Норвегії. До початку Другої світової війни виборчі права отримали ще 25 країн.

Завершальним досягненням першої хвилі фемінізму стало закріплення у Статуті Ліги Націй положення про відкритість усіх її посад рівною мірою як для чоловіків, так і для жінок.

Між першою і другою хвилями фемінізму жінки брали участь у демократичному та соціалістичному, антифашистському та комуністичному рухах. Так, у 1934 році у Парижі відбувся Всесвітній конгрес жінок на якому створено Всесвітній конгрес жінок проти війни та фашизму, а у грудні 1945 року на Міжнародному жіночому конгресі в Парижі Міжнародна демократична федерація жінок прийняла комплекс заходів щодо поліпшення становища жінок у всьому світі.

Друга хвиля фемінізму датується 60-80-ми роками XX століття та ознаменувалася підвищенням трудової активності жінок, представленням їх практично у всіх сферах зайнятості, ну і звичайно винайденням засобів ефективної контрацепції. Внаслідок останнього чоловіки втратили здатність контролювати одноособово репродуктивну функцію жінки – а отже розпоряджатися її вільним часом.

На даному етапі розвитку фемінізм розгалужується на два напрями: ліберальний та радикальний. Де представники першого найважливішим у подоланні гендерної нерівності визначають реформи законодавства, які б знівелювали наявну асиметрію у статусах чоловіків і жінок та не допустили майбутні розбіжності. А прибічники другого вважають, що саме чоловічий контроль і домінування лежать в основі дискримінації за ознакою статі. Форми експлуатації жінок та контролю над ними є мода, ідеали цнотливості, жіночої жертвовності, безкоштовна праця жінок удома, низька оплата жіночої праці. Рішуче засуджують кліторектомію, бинтування ніг у Китаї, обряд «саті» в Індії, сексуальні домагання, фізичне насильство, згвалтування, проституцію, порнографію, садизм.

Визначною подією другої хвилі фемінізму стала публікація книги Сімони де Бовуар «Друга стать» у 1949 році, яка надзвичайно глибоко та всесторонньо дослідила жінку з біологічної, історичної та релігійної точок зору, з ключовим її розумінням: «жінкою не народжуються – жінкою стають» [6, с. 11].

Фемінізм третьої хвилі мав місце на початку 90-х років XX століття і триває по наш час та отримав назву постфемінізм або ж мультикультуралізм внаслідок різноманітності його учасників. Оскільки зміни у світі знівелювали більшість перешкод жінок у професійному зростанні – завдяки цьому актуалізувалися інші «жіночі питання», які виразилися у конструктивістському, «кольоровому», культурному та психоаналітичному фемінізмі.

Конструктивістський фемінізм базується на тезі про те, що статеві ролі сконструйовані, чоловіки та жінки створюються, ними не народжуються, не існує чоловічої чи жіночої сутності, біологія не є долею. Статі наповнені різним змістом, досвідом та змістом.

В основі «кольорового фемінізму» лежить суспільний виклик чорношкірих американок фемінізму, який на їх думку стосувався лише проблем білих жінок і не враховував етнічні, соціальні чи релігійні особливості та інші соціальні ознаки.

Культурний фемінізм ґрунтується на фемінних рисах жінок та етиці турботи, яка протистоїть спрямованій проти них патріархальній культурі, що обмежує їх свободу.

Психоаналітичний фемінізм сформувався на основі переосмислення праць З. Фрейда і зосередився на дослідженні психодинамічних процесів, що лежать в основі нерівності статей; не заперечуючи відмінностей жіночої психіки та сексуальності від чоловічої обґрунтував рівність їх особистостей. Яскравими його представниками були А. Адлер та К. Хорні, які розглядали маскуліне через призму чоловічого домінування. Так, К. Хорні зазначала, що в усіх галузях науки жіночу психологію вивчали лише з позиції чоловіків, через що психологія жінок постає мозаїкою чоловічих прагнень і розчарувань. Жінки адаптувалися до цього, вважаючи, що пристосування є їхньою справжньою природою. Тому вони трактують (принаймні так було раніше) себе відповідно до вимог, які диктуються їм бажаннями чоловіків, несвідомо піддавшись впливу чоловічого способу мислення [7, с. 84]. Дж. Мітчел у праці «Психоаналіз і фемінізм», яка стала одним із важливих сегментів феміністичної думки, причини жіночої та чоловічої асиметрії знаходить у людській психіці, а тому, на її погляд, шляхом соціальних змін не можна встановити їх рівноправності. А рівні права на освіту, працю, виборче право принципово не змінять становища жінок у суспільстві, як і ліквідація капіталістичних економічних відносин. Для подолання підпорядкованого становища жінок необхідна зміна їх глибинних особистісних установок [8, с. 49].

Ото ж, фемінізм відіграв вирішальну роль у появі та розвитку феномену гендеру, визначив зміни у традиційному його розумінні. На його основі виникли так звані «жіночі дослідження», в основі яких жіночий досвід та специфіка жіночого осмислення у порівнянні з чоловічим.

Надалі у західній соціальній думці середини XX ст. в роботах видатного американського соціолога Т. Парсонса обґрунтовується диференціація статевих ролей зважаючи на потреби самого суспільства в успішному функціонуванні й стабільному відтворенні (статеворольовий підхід). Оскільки відносини між чоловіками та жінками визначаються двома типами функцій: продуктивною і репродуктивною (у межах різних інституційних систем – професійної та родинної) – то цілком логічним є розподіл соціальних ролей наступним чином:

- виконання інструментальних ролей вимагає наявності таких рис, як самостійність, раціональність, змагальність, витривалість тощо, і передбачає діяльність, яка пов'язана з професійною зайнятістю поза домом, матеріальним забезпеченням сім'ї, підтриманням зв'язку між сім'єю та зовнішнім соціальним середовищем;

- виконання експресивних ролей вимагає терпіння, чутливості до потреб інших, комунікативних і виховних здібностей, уміння налагоджувати контакт з іншими, регулювати взаємини всередині сім'ї, емоційно підтримувати її членів, доглядати за дітьми та представниками старших поколінь.

Здатність жінки до дітонародження та догляду за дітьми автоматично визначає її експресивну роль. Чоловік, який не може виконувати цих біологічних функцій, змушений брати на себе інструментальну роль. Такий розподіл ролей є універсальним, функціональним, як найбільше задовольняє потреби суспільства, сприяє його стабільності, оскільки оснований на природній взаємодоповнюваності статей. Порушення такого розподілу ролей, зміна їх може призвести до появи багатьох соціально непристосованих індивідів. Звідси – настанови щодо соціалізації нових поколінь [9, с. 541].

Аналіз гендерного виміру історіографії радянських часів спонукає до висновку про вирішення «жіночих питань» саме в контексті розбудови комунізму; відповідно дискримінації жінок при соціалізмі й бути не може. Роль і місце жінки в суспільстві визначалося згідно інтересів патріархальної тоталітарної держави. Компартія сприяла активному залученню жінок до політичної діяльності, що і посилювало міф про досягнення повного фактичного і правового рівноправ'я в СРСР. А за таких обставин відношення до фемінізму було дуже негативним. Радянська історіографія обходила стороною гендерну проблематику, адже існуюча на той час ідеологія відкидала можливість існування у суспільстві соціостатевої нерівності як складового елемента, що призводить до проявів гендерної асиметрії. «Жіноче питання» розглядалося як:

- ідеологічне, в контексті марксистсько-ленінського підходу до визволення жінки, яке напряму пов'язувало із ліквідацією капіталізму та класового поділу і встановленням комуністичного ладу, тому основним завданням жінок вважалося входження на ринок оплачуваної праці та участь у класовій боротьбі;

- наголошувалося на пролетарському варіанті жіночої рівноправності, тим самим виключаючи зі сфери її об'єктів жінок, яких зараховано до буржуазної частини населення [10, с. 5] і за це піддано репресіям;

- жінки вважалися «одним із відсталих загонів трудящих», які відстають від чоловіків за свідомістю, організованістю та активністю і тому потребують опіки з боку «пролетарської партії»;

- зміст «пролетарського жіночого питання» пов'язували з історичною формацією: при капіталізмі – це подолати соціальну відсталість жінок і посилити їхню роль у спільній класовій боротьбі пролетаріату, боротися за політичну та юридичну рівність жінок з чоловіками, за охорону жіночої праці та материнства; в період побудови соціалізму – вирішення демократичних вимог, що висувалися до революції, але не були реалізовані, підвищення ролі жінок в побудові соціалізму, покращення становища жінок у побуті [11, с. 26-28]. За більшовицькою моделлю, жінка мусила працювати повний робочий день, виховувати дітей і водночас доглядати за домогосподарством, опікуватись родичами похилого віку.

Сьогодні, до класичного сприйняття «істинної жіночності», якому в XX столітті були властиві шляхетність, покірливість, відданість чоловікові додаються нові риси: інтелектуальність, енергійність, підприємливість. Стереотипи маскуліності також зазнають певних змін: на противагу фізичній силі та нестриманості почуттів сучасна маскуліність віддає перевагу інтелекту, вимагає прояви ніжності, такту, стриманості. Однак, на рівні буденної свідомості вона все ж ототожнюється з активністю, а фемінність – з пасивністю та репродуктивністю.

Екстраполюючи історіографічну картину розвитку феномену гендеру на генезис професії судді в історичному розрізі визначаємо, що початковий етап формування вітчизняної традиції судочинства охоплює період Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Литовського князівства, Речі Посполитої та Запорозької Січі. Так, уперше в давньоруській історії слово «суд» згадується у Статуті князя Володимира Святославовича «Про десятини та людей церковних» [12, с. 6]. У Київській Русі суд не був відокремлений від князівської адміністрації та не мав статусу особливого державного органу, у ролі судді виступав князь, що особисто

брав участь у судочинстві. Судочинство у волостях здійснювали представники місцевих князівських адміністрацій – волостелі й посадники за дорученням князя, які здійснювали захист його інтересів [13, с. 371]. А отже на даному етапі суспільного розвитку української державності навряд чи можна говорити про рівень особистісного професійного потенціалу суддів та представлення у них прекрасної половини людства.

Виконавці судових функцій Галицько-Волинського князівства мали дуже схожі риси та типи поведінки із судьями Київської Русі. Передусім вони теж були судьями за дорученням і сумісництвом, оскільки суд Галицько-Волинського князівства, як і суд Київської Русі, не був відокремлений від князівської адміністрації [14, с. 119].

На українських землях, які в XIV ст. належали Литовському князівству судова влада великого князя значною мірою обмежувалася постійно діючим органом «Панами-Радами», до складу якого входили найвпливовіші особи князівства: маршалок, канцлер, підскарбій, гетьман, воєвода та інші. Крім того, мешканці міст з Магдебурзьким правом почали обирати магістрат – адміністративний і судовий орган самоврядування, який складався з двох колегій: міської ради і лави. У міській раді судьями виступали бурмістри й радці, а в лаві – лавник із вїйтами. Норми Магдебурзького права детально регулювали те, хто може бути обраним до складу ради, а також термін повноважень членів міського самоврядування, для яких установлювався віковий ценз – від 25 до 90 років. Обов'язковою умовою для кандидатів до ради було володіння нерухомим майном у місті – «осілість» [15, с. 115], тобто ними ставали заможні міщани. Знову ж таки, вказаний історичний етап розвитку українського судочинства не відзначався гендерним аспектом, судьями були лише чоловіки, без будь-яких вимог щодо урахування їх морально-професійних характеристик.

Період панування Речі Посполитої на території українських земель характеризується існуванням судів: земських, гродських і підкоморських, судьями в яких були посадові особи місцевої адміністрації: воєводи, старости, земські судді й підсудки. Їх обирали із «віри годних» законно народжених, освічених шляхтичів-християн, які повинні були «знати права», мати середній достаток, бути справедливими, правдивими, принциповими, не корисливими [16, с. 182], але такі вимоги мали декларативний характер, а судьями як і раніше ставали заможні міщани. Жінки не були репрезентовані у тогочасному правосудді в силу свого «неповноцінного» правового статусу.

Саме на Запоріжжі з'явилася посада військового судді, який обирався Військовою Радою на один рік і мав бути людиною компетентною у праві, чесною, освіченою, гідною, заслуженою, непідозрілою, совісною, постійною у словах і справах. Військовий суддя присягався розглядати справи неупереджено, без тяганини, керуватися законами, а у тих випадках, коли «право мовчало», тобто не регулювало конкретних відносин, – совістю і прецедентом. Слід підкреслити як безперечний факт рівень досить високого особистісного професійного потенціалу багатьох військових суддів, які були освіченими людьми, добре знали козацьке право, володіли багатьма мовами, риторикою тощо. Та все ж вектор їх соціально-психологічних настанов часто визначався тим, що більшість із них за покликанням були фаховими воїнами, а вже потім судьями [17].

Надалі вже в Універсалі наказного гетьмана Полуботка 1722 року йшлося про певні загальні правила щодо здійснення судьями своїх обов'язків, зокрема, судити «<...> як того вимагає закон і необхідність», по совісті, неупереджено, без вимагань, не «<...> п'яним, а тверезим розумом». Крім того, деякі моральні й професійні вимоги до суддівської діяльності встановлювала й Інструкція гетьмана Д. Апостола судам 1730 року: суддя, крім «природної доброти», мав був совісним, розумним, освіченим, добре знати право, щоб «<...> не тільки за посадою, а й за справами його можна було вважати за суддю» [18, с. 551]. Судді повинні були

розв'язувати справи без будь-якої тяганини, у порядку їх надходження, крім особливо важливих випадків. Не прибути до суду і цим затягти вирішення справи вони могли лише з поважної причини, наприклад, у випадку хвороби, чуми, війни, повені тощо. Відсутність суддів не могла тривати понад тиждень і частіше трьох разів на рік [19, с. 240].

Після Лютневої революції функції суду виконували стихійні установи в стилі «духу боротьби», аналогічно була ситуація і після Жовтневої революції. У Російській імперії жінки ніколи не могли бути суддями.

Радянська судова система ознаменувалася висуненням сукупності освітньо-кваліфікаційних та морально-психологічних вимог до судді; ним міг стати дієздатний громадянин УРСР, який досяг встановленого законом віку і був членом партії. Уже в судовій владі радянського періоду жінки були представлені досить широко, що можна пояснити залежністю судів від виконавчої влади і відсутністю реального впливу на прийняття важливих рішень, а також тим, що інститут народних засідателів, де було більше жінок, в радянській судовій системі діяв безоплатно на громадських засадах й без відриву від виробництва. Одним словом, судді минулого відбивали у своїй діяльності інтереси керівника держави відповідного часового періоду.

І лише в незалежній Україні ані Конституція, ані законодавець не містять жодних застережень щодо призначення на посаду судді жінок. Та й склад суддівського корпусу свідчить про те, що посада судді є і привабливою, і доступною для жінок.

Лише останнім часом практично у всіх сферах суспільного життя актуалізувалися гендерні дослідження. З'являються публікації українських філософів, істориків, літературознавців, правознавців із гендерної проблематики. Разом із тим, досі все ще залишається малодослідженим питання щодо вивчення суддівської діяльності у гендерно-правовому аспекті.

Варто відзначити, що в Україні практично немає монографічних та дисертаційних досліджень, які комплексно розкрили суддівську діяльність у гендерному вимірі в широкому розумінні цього поняття. Все це ми пов'язуємо із тим, що суспільство і законодавець тривалий час не звертали увагу на вплив гендеру на суддівську діяльність, наявність гендерно-чутливих судових справ та специфіки їх розгляду, ігноруючи це правове питання.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи зауважимо, що гендерна проблематика має глибоке історичне коріння. Немає сумніву, що починаючи з античних часів і середньовічного феодалізму жінки не мали рівного із чоловіками правового статусу, але на жаль і нині він дуже часто носить декларативний характер. В Україні гендерна проблематика почала набувати актуальності після здобуття нею незалежності та проголошення курсу демократії, а з нею і гендерної рівності у тому числі й в суддівській діяльності.

Список використаних джерел:

1. Шевченко А. Становлення та розвиток основних інститутів українського шлюбно-сімейного права X-XIX ст. : монографія. Вінниця, 2015. 292 с.
2. Перше послання св. апостола Павла до Тимофія. URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/1-poslanie-k-timofeju.html>.
3. Послання св. Апостола Павла до Ефесян. URL: <https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/56/01>.
4. Вольмер де Коль Б. Новые определения гендера. *Лексикон : дискуссионные темы и неоднозначные термины в сфере семьи, жизни и этики*. Москва, 2009. 1066 с.
5. Pauline Paul Foresaw it All : The Amazing Life and Oeuvre of Olympe de Gouges. URL: https://www.webcitation.org/6I9oDPwrC?url=http://www.logosjournal.com/issue_5.2/paul.htm.
6. Бовуар С. Друга стаття. Київ, 2017. 368 с.
7. Хорни К. Психология женщины. Москва, 1997. 495 с.

8. Мітчелл Дж. Психологія і фемінізм : Радикальна переоцінка психоаналізу Фрейда / пер. з англ. І. Добропас і Т. Шмігер. Львів, 2004. 480 с.
9. Танчер В. Парсонс Талкотт. *Політична енциклопедія*. Київ, 2011. С. 541.
10. Бондаренко Н.О. Розвиток прав жінок УРСР : національний та міжнародний аспекти (1917-1991 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.
11. Чирков П.М. Решение женского вопроса в СССР (1917-1937 гг.). Москва, 1978. 255 с.
12. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII столітті (1648-1762). Львів, 1967. 156 с.
13. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. Москва, 1949. 546 с.
14. Гончаренко В.Д. Історія держави і права України. *Академічний курс*. Київ, 2000. Т. 1. 646 с.
15. Откуда пошел русский суд. От Устава князя Владимира Святославовича до полного собрания законов Российской империи. *Рос. юстиция*. 2003. № 31. С. 115.
16. Леонтович Ф.І. Руська Правда і Литовський Статут. *Антологія української юридичної думки*: в 6 т. Т. 2 : Історія держави і права України : Руська Правда. Київ, 2002. С. 155-223.
17. Меліхова Ю. Суд і суддя в історичній реальності (від Київської Русі до сьогодення). URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7481/1/Melikhova_217.pdf.
18. Лазаревський А.М. Суды земские, городские и подкоморские в XVIII веке. *Антологія української юридичної думки* : в 6 т. Т. 3 : Історія держави та права України : козацько-гетьманська доба. Київ, 2003. С. 550-551.
19. Соловьев Э.Ю. Прошлое толкует нас (Очерки по истории философии и культуры). Москва, 1991. 432 с.